

Bartłomiej Majchrzak

Instytucja małżeństwa wśród ludności żydowskiej na terenie Królestwa Polskiego

Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje nr 16, 247-258

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

INSTYTUCJA MAŁŻEŃSTWA WŚRÓD LUDNOŚCI ŻYDOWSKIEJ NA TERENIE KRÓLESTWA POLSKIEGO

Bartłomiej Majchrzak

Abstrakt

Artykuł przedstawia z perspektywy historycznej tworzenie ustawodawstwa wobec społeczności żydowskiej. W artykule omówione zostały trzy porządki prawne – system laicki, system mieszany i system wyznaniowy w odniesieniu do instytucji małżeństwa. Taka perspektywa pozwala na zrozumienie procesów związanych z tworzeniem społeczeństwa wielokulturowego i problemów z tym związanych.

Słowa kluczowe

prawo, Żydzi, społeczeństwo wielokulturowe, integracja, akulturacja

Abstract

This article presents a historical perspective to create legislation towards the Jewish community. The article discusses three legal systems - secular system, a mixed system and religious system in relation to the institution of marriage. This perspective allows us to understand the processes associated with the creation of a multicultural society and the problems associated with it.

Key words

right, the Jews, multicultural society, integration, acculturation

Jurysdykcja związana ze osobowymi sprawami małżeńskimi do w. na ziemiach Rzeczypospolitej należała do Kościołów poszczególnych wyznań. Rolą państwa była jedynie regulacja skutków cywilnych wynikających z zawarcia związku, jego unieważnienia bądź rozwiązania oraz nadawaniu legalności narodzonemu z małżeństwa potomstwu. Zagadnienia takie jak istota małżeństwa czy forma jego zawarcia pozostawała w gestii przedstawicieli poszczególnych religii. Po dopełnieniu małżeństwa żona uzyskiwała pozycję społeczną męża, a on stawał się jej prawnym opiekunem. W 1577 r. w wyniku przyjęcia zapisów dekretu trydenckiego w Polsce wprowadzono obligatoryjną formę kościelną zawarcia

małżeństwa, zanikła możliwość użycia dawnej formy świeckiej. Małżeństwa chrześcijan z Żydami i Tatarami były zakazane pod rygorem nieważności, a w w. kar kryminalnych¹. Do XVII w., podobnie jak w innych krajach Europy instytucja małżeństwa wśród ludności żydowskiej nie stanowiła zainteresowania wśród rządzących i nie była regulowana². Żydzi, podobnie jak wyznawcy innych religii zamieszkujący tereny Rzeczypospolitej, regulowali sprawy związane z małżeństwem zapisami obowiązującymi w ich religii³.

Wraz z nastaniem epoki oświecenia tradycyjne małżeństwo stało się jednym z ulubionych obiektów krytyki. Przede wszystkim krytykowano konwenanse, które wiązały się z małżeństwem. Według oświeceniowych ideologów w małżeństwie w tradycyjnej formie dobiera się źle dopasowanych współmałżonków. Związek taki okazuje się później katastrofą. Dlatego też nie tylko sama instytucja małżeństwa była krytykowana, ale również jego nierozzerwalność⁴. W Rzeczypospolitej do XVIII w. jedyną formą przerwania wspólności życia małżeńskiego była separacja, której ustanowienie od 1543 r. zostało powierzone sądom duchownym⁵. Jednakże małżonkowie będący w separacji nie mogli wchodzić w nowe związki małżeńskie przez co nie płodzili dzieci i nie płacili wyższych podatków, więc z punktu widzenia państwa byli bezproduktywnymi. Wg opublikowanego w 1797 r. przez Immanuela Kanta traktacie *Metafizyka moralności* w rozdziale zatytułowanym *Prawo małżeńskie* filozof zdefiniował małżeństwo jako związek dwojga ludzi płci przeciwnej zawarty dla wzajemnego posiadania ich właściwości seksualnych przez ich całe życie. W oświeceniu małżeństwo miało być zbudowane na uczuciach, nie na układach. Najdogodniejszą formą małżeństwa powinien być kontrakt zawarty pomiędzy kobietą i mężczyzną, który sankcjonowałoby państwo.

Idea małżeństwa jako kontraktu została zrealizowana już podczas rewolucji francuskiej w konstytucji z 1791 r. w której stwierdza się, że prawo uznaje małżeństwo wyłącznie za umowę cywilną. To rewolucyjne stwierdzenie zerwało z panującym od wieków pojmowaniem małżeństwa i uczyniło drogę do zapisów Kodeksu Napoleona, który to sankcjonował rozwód, a kobietę uczynił jednym z pełnoprawnych podmiotów prawa. W wyniku Rewolucji Francuskiej również Żydzi stali się pełnoprawnymi obywatelami i byli już nie tylko przedmiotem, ale i podmiotem polityki państwa. Już wkrótce miało okazać się, że te rewolucyjne nowinki rozprzestrzenią się po całej Europie i dotrą również do Rzeczypospolitej.

Zapisy dotyczące małżeństwa, rozwodu i aktów stanu cywilnego to ważne sfery życia społecznego, które wcześniej nie były w zainteresowaniu aparatu państwowego, a jak były to w niewielkim stopniu głównie ze względów fiskalnych. Wraz z wprowadzeniem Ko-

1 Volumina Legum t. III, s.309-310.

2 Lois C. Dubin, *Jewish Women, Marriage Law, and Emancipation: A Civil Divorce in Late-Eighteenth-Century Trieste*, [w:] *Jewish Social Studies*, R. 13, Nr. 2, 2007, s. 68.

3 Z. Borzymińska, *Żydowska narzeczona, żydowska żona. Obyczajowość ujęta w ramy prawa w Kobieta i małżeństwo*, [w:] *Kobieta i małżeństwo: społeczno kulturowe aspekty seksualności: wiek XIX i XX: zbiór studiów/* pod red. Anny Żarnowskiej i Andrzeja Szwarca, Warszawa 2004, 119-143.

4 *Człowiek Oświecenia*, red. M.Vowell, przeł. M.Gurgul, Warszawa 2001, s. 7-35, 410-413

5 *Historia Państwa i Prawa Tom. II*, red. Juliusz Bardach, Warszawa 1971, s. 282.

deksu Napoleona państwo musiało stanąć w obliczu problemu jakim było wypracowania najbardziej odpowiedniego modelu postępowania w tym zakresie. Choć wprowadzenie rewolucyjnych zapisów Kodeksu Napoleona zrywało z tradycyjnym układem feudalnym, to wypracowany model musiał brać pod uwagę argumenty głównych aktorów sceny politycznej Królestwa Polskiego, a także funkcjonowanie różnych grup społecznych w tym społeczności żydowskiej. Ustawodawstwo związane z małżeństwem wpisuje się również w debatę jaka rozpoczęła się w czasie Sejmu Wielkiego i trwała przez okres Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego. Debata dotyczyła kwestii żydowskiej i uformowanie Żydów w pożytecznych krajowi obywateli⁶. Wprowadzenie nowego prawa w zakresie małżeństwa, jak słusznie zauważa Artur Markowski, nie dotyczy tylko stosunków pomiędzy mężem i żoną, a raczej należy rozpatrywać je w szerszej perspektywie – stosunku państwa do rodziny żydowskiej, rozumianej nie tylko jako para małżeńska realizująca funkcję prokreacji, lecz także jako mała grupa społeczna⁷. W przypadku Królestwa Polskiego dochodziła jeszcze kwestia zależności od Cesarstwa Rosyjskiego. Wypracowany model musiał zawierać również rozwiązania prawne i techniczne związane z powstaniem aparatu biurokratycznego, który miał obsługiwać gromadzenie nowych danych o wszystkich obywatelach Królestwa.

W omawianym przeze mnie okresie możemy wyróżnić trzy różne systemy prawne w odniesieniu do prawa o małżeństwie. Pierwszym jest system wyznaniowy, w którym normy prawa małżeńskiego znajdowały się w akcie wydanym przez państwo, ale były one w pełni dostosowane do norm wyznaniowych. W systemie mieszanym normy prawa małżeńskiego osobowego znajdowały się w akcie wydanym przez państwo, kodeksie cywilnym, ale uwzględniono również w nim normy wyznaniowe. W systemie laickim normy prawa małżeńskiego znajdowały się w akcie prawnym wydanym przez państwo, w którym nie uwzględniano norm wyznaniowych. W Królestwie Polskim nastąpiła ewolucja od systemu laickiego do systemu wyznaniowego.

Jurysdykcja w sprawach małżeńskich do czasu wprowadzenia Kodeksu Napoleona należała do duchownych wyznań małżonków. W dniu 22 lipca 1807 r. Cesarz Napoleon w artykule 69 Konstytucji Księstwa Warszawskiego wprowadził Kodeks Napoleona (Kodeks Napoleona będzie prawem cywilnym Księstwa Warszawskiego⁸). Kodeks Napoleona wprowadził pełną laicyzację małżeństw⁹ zarówno pod względem formy zawarcia - obojętne śluby cywilne przed urzędnikiem stanu cywilnego – art. 165 KN Małżeństwo obchodzone będzie publicznie, przed urzędnikiem cywilnym zamieszkania, jednego z oblubieńców¹⁰, jak i możliwości jego rozwiązania artykuły od 229 do 233 Kodeksu Na-

6 Szerzej zob. M. Wodziński, „Cywilni chrześcijanie”. Spory o reformę Żydów w Polsce 1789 -1830, w: *Kwestia żydowska w XIX w. Spory o tożsamość Polaków*, red. G. Borkowska, M. Rudkowska, Warszawa 2004, s.9 – 42.

7 A. Markowski, *Między wschodem a zachodem. Rodzina i gospodarstwo domowe Żydów suwalskich w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa 2008, str. 92.

8 *Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego*, 1810, T.I, str. XXXVI.

9 K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008, str. 93-95.

10 *Ibidem*, str. 318.

poleona¹¹. Jurysdykcję w sprawach małżeństwa została odebrana władzy duchownej i od tej pory wszelkie spory pomiędzy małżonkami miały rozstrzygać sądy powszechne. Ponieważ administracja Księstwa nie wykształciła jeszcze odpowiednich kadr urzędniczych funkcję urzędników stanu cywilnego powierzono duchownym¹². W całej praktyce okresu Księstwa udzielono zaledwie kilku rozwodów i zawarto kilkanaście małżeństw w formie wyłącznie cywilnej¹³. Powstała, zatem sytuacja, kiedy państwo narzucało duchowieństwu działanie wbrew prawu kanonicznemu. Wywołało to sprzeciw hierarchów kościoła katolickiego, którzy domagali się powrotu do dawnego porządku¹⁴. Pod koniec trwania Księstwa Warszawskiego powołano Komitet Cywilny Reformy, którego głównym zadaniem miało być zniesienie KN i wprowadzenie urzędów dawnego prawa polskiego. Nie udało się to jednak. Konstytucja z 1815 r. milcząco utrzymała dotychczasowy stan prawny, co usankcjonowało KN w jurysdykcji Królestwa Polskiego. W pierwszych latach Królestwa Polskiego, w 1816 r., duchowieństwo podjęło nową walkę o reformę prawa małżeńskiego. Jedną z pobudek tej akcji stało się zniesienie w roku 1816 rozwodów we Francji. Przygotowano nawet nowy projekt, który miał pogodzić interesy Kościoła z zasadami KN, ale w czasie obrad Izby Poselskiej projekt odrzucono. Dyskusja na temat kształtu prawa w zakresie prawa małżeńskiego nie ustała i trwała aż do ustanowienia Prawa o małżeństwie w 1836 r.

Brak kadry urzędniczej, która obsługiwała by sprawy związane z funkcjonowaniem postanowień KN stanowił poważny problem w uchwalaniu, implementacji oraz egzekwowania stanowionego prawa zwłaszcza dla społeczności żydowskiej. Żydzi wobec zlikwidowania w 1764 r. Sejmu Czterech Ziem nie posiadali żadnego zinstytucjonalizowanego przedstawicielstwa, które byłoby pasem transmisyjnym polityki państwa i na to stanowione prawo wpływało. Do czasu wykształcenia się odpowiedniej kadry urzędniczej państwo nie sprawowało nadzoru nad wykonywaniem przepisów Kodeksu Napoleona i w praktyce pozostały one martwymi, ich nieprzestrzeganie nie wiązało się z żadną odpowiedzialnością. Już w tym okresie w związku z tymi nieprawidłowościami pojawiały się ze strony urzędników postulaty by rabinów uczynić odpowiedzialnymi za wykonywanie obowiązków związanych z przepisami dotyczący akt stanu cywilnego czy wykonywaniem usług związanych z prawem małżeńskim. 14 października 1820 r. Komisja Województwa Lubelskiego zwróciła się do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Oświecenia Publicznego aby, w związku z nieprawidłowościami przy sporządzaniu akt stanu cywilnego, uprawnionymi do nadawania ślubów mieli tylko niektórzy rabinowie i aby, tak jak w wyznaniu katolickim ślub odbywały się najpierw cywilne, a później religijne¹⁵.

W 1820 r. Aleksander I powołał deputację złożoną z przedstawicieli Senatu, Izby Poselskiej i Rady Stanu, która miała za zadanie stopniową opracowanie zmian poszczególnych

11 Ibidem, str. 325.

12 Ibidem, str. 200

13 H. Grynwaser, Kodeks Napoleona w Polsce, [w:] Pisma, t. I, Wrocław 1951, s.53

14 A. Barańska, Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem. Kościół a państwo w dobie Królestwa Polskiego, Lublin 2008, s.89-90.

15 Archiwum Główne Akt Dawnych, Centralne Władze Wyznaniowe, sygn.1448, str.18.

ksiąg i tytułów Kodeksu Napoleona. W zakresie prawa małżeńskiego deputacja miała się wzorować na rozwiązaniach stosowanych w zaborze austriackim¹⁶. Projekt księgi pierwszej został w 1825 r. uchwalony przez Sejm pn. Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego. KCKP usankcjonował zapoczątkowaną w konstytucji z 1815 r. politykę dyskryminacji wyznań niechrześcijańskich i objął również sferę praw cywilnych. Odnośnie Żydów przyjęto, że Żydzi będą używać prawa cywilnych, od których używania przez postanowienia Królewskie lub Namiestnika Królewskiego nie znajdą się wyłączeni (art.16 KCKP)¹⁷. W zakresie prawa małżeńskiego KCKP w trakcie prac nad kodeksem prawodawcy musieli liczyć się z wolą Cara, który rozkazał, aby w nowym projekcie prawa nie powinno znajdować się nic takiego, co by mogło uwłaczać dogmatom bądź karności kościoła katolickiego¹⁸. Według KCKP akt zawarcia małżeństwa odbywał stosownie do obrządku danego wyznania (art.143) Małżeństwo nie może być zawartem jak według przepisów religijnych. Prócz warunków i form religijnych dopełnionymi być oraz powinny warunki i formy prawem cywilnym przypisane¹⁹. Jednym z warunków cywilnych do zawarcia małżeństwa był odpowiedni wiek. W art. 144 KCKP został on określony dla mężczyzn przed ukończeniem lat osiemnastu, a kobieta przez ukończeniem lat piętnastu. Artykuł 145 dawał możliwość Królowi udzielenia dyspensy względem wieku zamążpójścia. Zabroniono zawierania małżeństw pomiędzy chrześcijanami a niechrześcijanami (art. 163 KCKP). Warunki, na jakich można było uzyskać rozwód zostały określone w Tytule VI Kodeksu pt. O nieważności małżeństwa, o rozwiązaniu małżeństwa ważnego zawartego i rozłączeniu, co do stołu i łoża, tudzież o skutkach cywilnych stąd wypływających. Artykuł 246 określił charakter religijny związku małżeńskiego -nikt nie może do tytułu małżonka, ani cywilnych małżeństwa skutków, kto nie okaże, że było religijnie zawarte. Kolejny z artykułów 249 mówi, że rozwiązanie małżeństwa lub jego unieważnienie jest jedynie możliwym przez wyrok prawomocny właściwego Sądu cywilnego na zasadzie ustaw wyznania małżonków. W sprawach małżeńskich KCKP przewidywał udział przed sądem państwowym duchownego, jako obrońca węzła małżeńskiego (defensor matrimonii) oraz dla udzielania informacji o przepisach religijnych (obrońca Duchowny w województwie dla każdego wyznania, tamże istniejącego, przeznaczyć się mający, winien bronić całości związku religijnego i oświecać Sędziów w stosownych do przypadku prawidłach religijnych). Zmiany, które wprowadzał KCKP nie usatysfakcjonowały przedstawicieli Kościoła Katolickiego. Pomimo uzyskanego zgodnie z postanowieniami KCKP rozwodu, księża nie udzielali ponownie ślubu rozwiedzionym. Nie powoływano również obrońców węzła małżeńskiego, a w 1827 roku ich powoływanie zostało przez papieża zakazane.

16 Małgorzata Śliż, Rytualne małżeństwa w Galicji w drugiej połowie XIX w. ,[w:] Studia Judaica, 2001,nr 1-2(7-8), s.97-110.

17 Kodeks Napoleona. Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego. Kodeks zobowiązań i inne przepisy obowiązujące w województwach centralnych, Warszawa 2008, str. 137.

18 Henryk Konic, Dzieje prawa małżeńskiego 1818 – 1836, Kraków 1903.

19 Dziennik Praw Królestwa Polskiego, T. X, str. 85

Władza nie posiadała dobrego aparatu wykonawczego, który miałby nadzór nad przestrzeganiem tychże przepisów i który czuwałby nad ich implementacją. Okazało się, że napisanie i opublikowanie jakiegoś prawa nie wystarczy do zmiany otaczającej rzeczywistości, a stworzenie sprawnego aparatu urzędniczo-biurokratycznego nie jest zadaniem łatwym. Żydzi jako społeczność w większości zamknięta nie dali się modelować nowemu porządkowi i w większości pozostali obojętnymi na nowe przepisy i korzystali z nich kiedy było to konieczne. Ten pragmatyzm okazał się być skutecznym. W gąszczu nowym przepisów nawet urzędnicy mający odpowiadać za przestrzeganie prawa dobrze ich nie znali. Poza tym sprawę komplikowała zupełna niezajomość przez państwowych urzędników prawa żydowskiego. Wprowadzając zapisy Kodeksu Napoleona nie były one potrzebne ponieważ jego ideą była równość wszystkich wobec prawa. Natomiast w przepisach Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego wprowadzono już rozróżnienia ze względu na wyznanie. Przy zawieraniu małżeństwa specjalistyczna wiedza urzędnikom nie była niezbędną, gdyż owszem małżeństwo musiało być zawarte według przepisów religijnych, ale pod warunkiem uwzględnienia przepisanych prawem warunków określonych w Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego. Samo już jednak przestrzeganie warunków cywilnych okazało się być problemem. Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego dawał m. in. możliwość dyspensy jeśli chodzi o wiek wstąpienia w związek małżeński, ale przepisy nie określały formalności jakie należałoby w tym zakresie uczynić. Chcąc przestrzegać prawa do Komisji Rządowej Sprawiedliwości zwrócił się Rafał Inowrocławski w sprawie dyspensy dla swojej córki Rozalii, która miała wyjść za mąż za siostrzeńca Lewina Nasielskiego²⁰. Na potwierdzenie wieku swojej córki Rafał Inowrocławski przy swoim podaniu zaręczył zaświadczenie z dozoru bóżniczego o dacie jej narodzin. Takie postępowanie spowodowało alergiczną reakcję urzędników Komisji Rządowej Sprawiedliwości, która wysłała zapytanie czy takie zaświadczenia mogły w ogóle wydawać dozory. Powołane w miejsce kahału w 1822 r. dozory miały za zadanie głównie funkcje fiskalne. Przepisy o przestrzeganiu prawidłowego wieku małżonka były praktycznie w pierwszym okresie funkcjonowania Królestwa nieweryfikowalne. Dopiero wprowadzenie w 1830 r. prawa nakładającego na rabina obowiązek związany z przestrzeganiem zapisów o aktach stanu cywilnego oraz kar za nie przestrzeganie przepisów dotyczących rejestracji spowodowały ich znaczne lepsze funkcjonowanie.

Do 1836 r. podstawą regulacji związanych z małżeństwem były postanowienia Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego. Wg założeń ustawodawcy jego postanowienia miały połączyć wymiar cywilny i duchowny małżeństwa. Kościół katolicki dążył od początku wprowadzenia na ziemiach polskich postanowień Kodeksu Napoleona do zniesienia jurysdykcji cywilnej nad sprawami małżeńskimi. Tuż po wprowadzeniu postanowień KSKP w 1825 roku papież Leon XII wysłał brewe do biskupów Królestwa Polskiego, w którym to zakazał uczestnictwa w rozprawach rozwodowych duchownym katolickim jako obrońcom węzła małżeńskiego oraz nie uznawanie orzeczeń cywilnych trybunałów w sprawach

20 Archiwum Główne Akt Dawnych, Centralne Władze Wyznaniowe, sygn.1448, str.18.

małżeńskich. List ten nie został uznany przez władze Królestwa, a nowy car Mikołaj I zabronił jego ogłaszania uznając go za próbę ingerencji Stolicy Apostolskiej w wewnętrzne sprawy państwa²¹. Duchowieństwo nie respektowało więc w praktyce postanowień Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego. Osoby rozwiedzione nie mogły na nowo wziąć ślubu kościelnego, a duchowni którzy stosowali się do przepisów prawa świeckiego byli piętnowani²². Trwający impas pomiędzy hierarchami katolickimi a Mikołajem I doprowadził do przygotowania nowego projektu prawa o małżeństwie. Car skłaniał się ku rozwiązaniom proponowanym przez hierarchów Kościoła Katolickiego. Uważał on ich za sprzymierzeńców w utrzymywaniu konserwatywnego porządku w państwie, a КСРР traktował jako wywodzący się z tradycji rewolucji francuskiej²³. Przygotowany projekt oddawał sprawy małżeńskie sądom duchownym. Przy omawianiu projektu na specjalnym zwołanym posiedzeniu Komisji Wyznań odczytano raport Komisji. Autorzy raportu napisali, że rozwody rozwieliżniły się, wbrew zasadom religii, w klasie nie tej od której się zepsucie pospolicie zaczyna, zamożnej i zbytkowej, ale tej na której upowszechnia i kończy, pospolitej pracy lub przemysłowi oddanej²⁴. Oddanie sprawy rozwodów władzom duchownym jest zgodne z opinią biskupów, konsystorza ewangelickiego, a nawet z uwagi – słowa odezwy – na liczne przełożenia zamieszkałych w Polsce izraelitów²⁵. Projekt nowego prawa o małżeństwie zakładał oddanie spraw związanych z rozwodem do sądów duchownych zupełnie wyłączając przy tym cywilne ustawodawstwo. Poddany pod głosowanie podczas obrad sejmowej w 1830 r. projekt został jednogłośnie przyjęty przez senat. Posłowie odrzucili go jednak większością głosów zwracając uwagę, że był to przykład nie powolności prawa, któremu władza rządowa pobłażała²⁶. Taki obrót sprawy obruszył nowego Cara, który jego wynik odebrał jako złośliwość ze strony posłów. Poleciał on na kolejnym posiedzeniu Rady Administracyjnej uchwalenie nowego prawa, które byłoby w stanie pogodzić interesy władzy duchowej i państwowej. Prace nad nowym prawem przerwał wybuch Powstania Listopadowego. Po jego upadku wprowadzony w 1832 r. Statut Organiczny nakładał ograniczenia jeśli chodzi o ustawodawstwo. Artykuł 31 Statutu powierzał bowiem sprawy prawodawstwa Radzie Stanu Królestwa Polskiego²⁷. W większości jednak rolę Rady Stanu stała się ośrodkiem udokładniania projektów, które miały na celu upodobnienie Królestwa do Cesarstwa²⁸. Projekt nowego prawa o małżeństwie opracowany był na polecenia Mikołaja I przez Cypriana Zaborowskiego. Ostateczny kształt prawa, zbliżonego do norm carskiego Zводу Praw, został opracowany przez Komisję Rewizji

21 A. Barańska, *Między Warszawą Petersburgiem i Rzymem. Kościół a państwo w dobie Królestwa Polskiego (1815-1830)*, Lublin 2008, s. 173, 563.

22 K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008, s. 217-218

23 A. Barańska, *ibidem*, str. 588-589.

24 H. Konic, *Dzieje prawa małżeńskiego w Królestwie Polskim (1818-1836)*, Kraków 1903, s. 59-60.

25 *Ibidem*, s.60.

26 A. Barańska, s. 591.

27 *Dz.Pr. Kr. P.*, T.14, str. 211.

28 T. Demidowicz, *Rada Stanu Królestwa Polskiego 1833 – 1841*, [w:] *Annales UMCS Sectio F – Historia*, Vol. 43/44 (1988/1989), str. 94.

i Ułożenia Praw Królestwa pod przewodnictwem Ignacego Turkulla i opublikowany 16/28 lutego 1836²⁹. Uchwalone prawo oparte było na zasadach wyznaniowych. O charakterze wyznaniowym nowego prawa świadczy jego podział na części dotyczące czterech głównych wyznań chrześcijańskich: rzymskokatolickiego, greckorosyjskiego (prawosławnego), greckounickiego oraz ewangelickiego (augsburskiego i reformowanego). Rozdział piąty został poświęcony osobom należącym do różnych wyznań niechrześcijańskich, małżeństwa starozakonnnych i mahometan. Prawo o małżeństwie znało jedynie religijną formę zawarcia małżeństwa natomiast przepisy dotyczące ustania związku małżeńskiego rozstrzygać mogła jedynie zwierzchność duchowna. Wyjątek stanowili tutaj małżonkowie niekatolicki, którzy zgodnie z art. 189 Prawa o małżeństwie mogli wziąć rozwód o ile podług tychże zasad [religii] jest dozwolony, natomiast rozpoznawanie spraw małżeńskich tego rodzaju należy do trybunałów cywilnych, które sędzić je powinny przy zamkniętych drzwiach. Członkowie Komisji Rewizji i Ułożenia Praw Królestwa takie rozwiązanie tłumaczyli niemożnością zorganizowania trybunałów duchownych dla różnych wyznań³⁰. Art. 189 likwidował również obrońców węzła małżeńskiego. Od tej pory sędziowie trybunałów powinni posługiwać się przetłumaczonymi wyjątkami z prawa wyznaniowego. Odnosnie mahometan sądy w Królestwie Polskim otrzymały już w 1826 r. wypis z prawa muzułmańskiego dotyczącego rozwiązania małżeństwa, natomiast wypis z prawa żydowskiego miał dopiero powstać.

Funkcjonowanie przepisów związanych z małżeństwem w XIX w. wiązało się z dużymi zmianami, które zapoczątkowało na ziemiach polskich wprowadzenie Kodeksu Napoleona. Przepisy Kodeksu, które traktowały małżeństwo, jako umowę cywilnoprawną wprowadzały pełną laicyzację związku małżeństwa. Nie niosło to ze sobą zmiany w statusie kobiet. Kodeks Napoleona w dziedzinie stosunków prawnych pomiędzy małżonkami sankcjonował pełną dominację mężczyzny. Mąż posiadał władzę mężowską nad żoną co oznaczało z jednej strony władzę nad osobą żony, a z drugiej – niezdolność żony do działań prawnych bez zezwolenia żony. W tym zakresie postanowienia Kodeksu Napoleona zostały utrzymane aż do roku 1921 r.³¹. Z czasem postanowienia Kodeksu traktowane były jako prawo narodowe, a jego uważano za ważny element z rusefikacją. Jak pisał prawnik

29 Dziennik Praw Królestwa Polskiego, T. 18, str.46-297, szerzej H. Konic, Dzieje prawa małżeńskiego w Królestwie Polskim (1818-1836), Kraków 1903.

30 H. Konic, op. cit, str. 134.

31 1 lipca 1921 roku uchwalono ustawę, która zmieniła przepisy dotyczące praw kobiet w byłym Królestwie Polskim. Zgodnie z nowymi przepisami kobieta m.in. nie była zobligowana prawnie do posłuszeństwa mężowi, mogła podejmować działania prawne niezależnie od woli męża, mogła świadczyć przy sporządzaniu testamentu, miała prawo do rozporządzania własnym majątkiem, o ile nie był on pod zarządem męża (na mocy ustawy lub umowy) zob. M. Pietrzak, Sytuacja prawna kobiet w Drugiej Rzeczypospolitej, [w:] Anna Żarnowska i Andrzej Szwarz (red.), Równe prawa i nierówne szanse: kobiety w Polsce międzywojennej, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, wydawnictwo DiG, Warszawa 2000, s. 77-91.

Stanisław Posner³² w 1908 w 100-lecie wprowadzenia Kodeksu Napoleona na ziemiach polskich : był on symbolem naszego sojuszu duchowego z myślą europejską³³.

Ingerencja państwa w stosunki między małżonkami wywołała dużą konsternację wśród zwolenników tylko religijnej formy małżeństwa. Kompromisowym rozwiązaniem, okazał się być Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego z 1825 r., który starał się godzić dwa przeciwstawne poglądy na charakter małżeństwa. Z czasem przewagę uzyskali zwolennicy religijnego charakteru małżeństwa i doprowadzili do uchwalenia Prawa o małżeństwie w 1836 r., które funkcjonowało już do końca trwania Królestwa Polskiego.

Dla ludności żydowskiej nowe przepisy wiązały się z wykształceniem nowych instytucji (dozór bożniczy), które były odpowiedzialne za proces rejestracji małżeństw, urodzin i zgonów. W nowej rzeczywistości prawnej musieli odnaleźć się również rabini, którzy często, jako przedstawiciele społeczności lokalnej byli odpowiedzialni za implementacje nowych przepisów. Żydzi znajdowali się więc Pomiędzy³⁴. Z jednej strony państwo poprzez prawo próbowało wpływać na Żydów i modelować rzeczywistość według własnych potrzeb. W różnym okresie tak jak to wykazałem potrzeby spowodowane były względami ideologicznymi, a po „cichym przełomie” działania państwa ograniczały się jedynie do administrowani. Wyjątek stanowić może tutaj prawo zakazujące golenie głów przez kobiety wstępujące w związek małżeński, który wiązał się bardziej z likwidacją widocznych przejawów odrębności Żydów w społeczeństwie³⁵. Z drugiej strony Żydzi pozostali wierni tradycji i żydowskiemu prawu, które z jednej strony mocno ich ograniczało, z drugiej w precyzyjny sposób od wieków wyznaczało ramy w jakich ono się toczyło i gwarancję porządku społecznego. To co wyłoniło się ze zderzenia tych dwóch odmiennych porządków jest hybrydowym systemem. Powstał on w wyniku praktyki dnia codziennego. Dla dobrego zobrazowania działania hybrydowego systemu w zakresie prawa małżeńskiego posłużę się cytatem z książki Józefa Goldszmita

Dla uzyskania wyroku orzekającego rozwód, Sądy nasze żądają złożenia świadectwa miejscowego Rabina, że z przyczyn, jakie strona przedstawia, rozwód może być dopuszczony. Stroną interesowaną popolicie bywa żona, którą mąż zwykle stara wyzyskiwać z przewagi służącego mu, a niedokładnie określonego prawa. Żona tedy wzywa męża do Rabina, aby przed nim wytoczyć proces rozwodowy. Małżonkowie przedstawiają powody za i przeciw, a gdy Rabin uzna, że rozwód może mieć miejsce, zapytuje męża, czy takowy

32 Stanisław Posner, właściwie Salomon Posner[1] pseud. Henryk Bezmanski (ur. 21 października 1868 w Kucharach, zm. 8 maja 1930 w Piorunowie[2]) – polski działacz socjalistyczny, senator I i II kadencji w II RP, prawnik i publicysta zob. [http://www.jhi.pl/en/psj/Posner_Stanislaw_\(Salomon\)](http://www.jhi.pl/en/psj/Posner_Stanislaw_(Salomon)) [dostęp w dniu 8.07.2014 r.]

33 W.Wołodkiewicz, 200 lat Kodeksu Napoleona w Polsce – od nienawiści do miłości, w: Palestra 1-2, 2008, [dostęp 6 lipca 2014 r.], <http://palestra.pl/index.php?go=artykul&id=2587>

34 Nawiązuje tutaj do pracy A.Jagodzińska w swojej pracy Pomiędzy. Akulturacja Żydów Warszawy w drugiej połowie XIX wieku, Wrocław 2009 r., która badała deklarowane i rzeczywiste formy akulturacji Żydów do kultury polskiej, jaka dokonała się wśród części warszawskiej gminy żydowskiej w drugiej połowie XIX w. Szerzej o swojej perspektywie badawczej piszę we Wstępie do pracy.

35 A.Markowski, Między wschodem a zachodem...,str. 108. Na końcu pracy autor załączył w Aneksie nr 4 Przykładową Deklaracja zaduszczyznienia przepisowi zakazującemu golenia głów przez wstępujące w związek małżeński Żydówki.

udzielić zechce. Mąż wtedy stawia warunki, często bardzo uciążliwe, i gdy żona oświadcza, iż woli utracić posag niż żyć z obmierzłym jej mężem, wtedy on objawia gotowość udzielenia jej rozwodu, i wówczas to Rabin wydaje świadectwo, iż rozwód może mieć miejsce z wzajemnego zezwolenia. Jeżeli mąż oświadczy, iż rozwodu udzielić nie chce, świadectwo Rabina przydać się nie może, gdyż sąd, bez osobistego stawienia się stron, rozwodu nie wyrzeczy, a gdyby nawet wyrzekł, to rozwód cywilny, nie usuwając skrupułów religijnych, nie upoważnia jeszcze stron do wstąpienia w nowe związki małżeńskie³⁶.

Problem, który pojawił się w XIX w. obecny jest również dzisiaj. Ponad 3 tys. par z Izraela stroniących od religijnego rytuału, co roku zawiera małżeństwa na Cyprze. W Tel Awiwie działają świetnie prosperujące biura podróży, organizujące wycieczki all inclusive - formalności w urzędach stanu cywilnego na wyspie, wesele i podróż poślubną do jednego z cypryjskich kurortów są w pakiecie. W myśl, bowiem konwencji międzynarodowych śluby zawierane za granicą muszą być uznawane przez państwo, ale nie przez rabinat. Izraelczycy, którzy pragną pobrać się w kraju bez błogosławieństwa bożego a jest ich wielu, zawierając tzw. małżeństwa partnerskie, oparte na wspólnie podpisanej umowie cywilnoprawnej. Akty takie, sporządzane przez adwokatów - respektowane przez izraelską jurysdykcję - ustalają kwestie majątkowe partnerów i określają ich prawa rodzicielskie, ale nie stanowią zamiennika ślubu. W rabinatach traktowane są, jako bezwartościowe świstki, dzieci urodzone z takich związków określa się mianem mamzerim, czyli bękartów. Społeczność religijna skazuje je na wykluczenie.

Do tej pory problemem pozostaje również kwestia rozwodu. Świetnie obrazuje to film Johna Edgintona *Divorce: Jewish Style*³⁷. Film oparty jest na prawdziwych historiach kobiet Żydówek z ortodoksyjnej gminy w Wielkiej Brytanii i Izraelu, których sytuacjach nie zmieniła się znacznie od tej którą miały Żydówki w Królestwie Polskim. Pomimo orzeczonego rozwodu w sądzie cywilnym pozostają one z punktu widzenia żydowskiego prawa religijnego nadal w związku małżeńskim ponieważ ich mężowie nie chcą dać im listu rozwodowego. Prawo państwowe pozostaje tutaj bezradne, gdyż nie ma prawnych możliwości by przymusić krnąbrnych mężów do rozwodu. Chcąc pozostać wiernym tradycji Żydówki pozostają Pomiędzy.

Bibliografia

36 J.Goldszmit, Wykład prawa rozwodowego..., s.192

37 J. Edginton, *Divorce: Jewish Style*, 2009 r.

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych, Centralne Władzy Wyznaniowe Królestwa Polskiego

Źródła prawa

Dziennik Praw Królestwa Polskiego.

Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego.

Kodeks Napoleona. Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego. Kodeks zobowiązań i inne przepisy obowiązujące w województwach centralnych, Warszawa 2008.

Volumina Legum.

Literatura przedmiotu

BARAŃSKA A., Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem. Kościół a państwo w dobie Królestwa Polskiego, TN KUL, Lublin 2008.

BORZYMIŃSKA Z., Żydowska narzeczona, żydowska żona. Obyczajowość ujęta w ramy prawa w Kobieta i małżeństwo, [w:] Kobieta i małżeństwo: społeczno-kulturowe aspekty seksualności: wiek XIX i XX: zbiór studiów, pod red. A.Żarnowskiej i A.Szwarca, DiG, Warszawa 2004

DEMIDOWICZ T., Rada Stanu Królestwa Polskiego 1833 – 1841, [w:] „Annales UMCS Sectio F – Historia”, Vol. 43/44 (1988/1989).

DUBIN Lois C. , Jewish Women, Marriage Law, and Emancipation: A Civil Divorce in Late-Eighteenth-Century Trieste, *Jewish Social Studies*, R. 13, Nr. 2, 2007.

GOLDSZMIT J., Wykład prawa rozwodowego podług ustaw Mojżeszowo-talmudycznych, Warszawa 1871.

GRYNWASER H. , Kodeks Napoleona w Polsce, [w:] “Pisma”, t. I, Wrocław 1951.

JAGODZIŃSKA A., Pomędzy. Akulturacja Żydów Warszawy w drugiej połowie XIX wieku, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2009.

Historia Państwa i Prawa Tom. II, red. Juliusz Bardach, Warszawa 1971.

Kodeks Napoleona. Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego. Kodeks zobowiązań i inne przepisy obowiązujące w województwach centralnych, LexisNexis, Warszawa 2008.

KONIC H., Dzieje prawa małżeńskiego 1818 – 1836, Kraków 1903.

MARKOWSKI A., Między wschodem a zachodem. Rodzina i gospodarstwo domowe Żydów suwalskich w pierwszej połowie XIX wieku, Neriton, Warszawa 2008.

PIETRZAK M. , Sytuacja prawna kobiet w Drugiej Rzeczypospolitej, [w:] Anna Żarnowska i Andrzej Szwarca (red.), Równe prawa i nierówne szanse: kobiety w Polsce międzywojennej, DiG, Warszawa 2000.

SÓJKA-ZIELIŃSKA K., Kodeks Napoleona. Historia i współczesność, LexisNexis, Warszawa 2008.

ŚLIŻ M., Rytualne małżeństwa w Galicji w drugiej połowie XIX w. , [w:] *Studia Judaica*, 2001, nr 1-2(7-8).

VOWELL M.(red.) Człowiek Oświecenia, Warszawa 2001.

WODZIŃSKI M., „Cywilni chrześcijanie”. Spory o reformę Żydów w Polsce 1789 -1830,

[w:] *Kwestia żydowska w XIX w. Spory o tożsamość Polaków*, red. G.Borkowska, M. Rudkowska, Cyklady, Warszawa 2004.

WOŁODKIEWICZ W., 200 lat Kodeksu Napoleona w Polsce – od nienawiści do miłości, [w:] „Palestra” nr 1-2, Warszawa 2008.

Bartłomiej MAJCHRZAK

Magister Historii Uniwersytetu Wrocławskiego. Obecnie uczestnik Studiów Doktoranckich Uniwersytetu Wrocławskiego Wydziału Filologii Polskiej w Zakładzie Studiów Żydowskich. Zajmuje się tematyką dotyczącą historii Żydów w Polsce.